

KANUN-I OSMANÎ MEFHÛM-I DEFTER-İ HÂKANÎ

Ord. Prof. İSMAIL HAKKI UZUNÇARŞILI

BİR KAÇ SÖZ

Osmanlı devletinin kuvvetli teşkilâtını anlayabilmek için onun devamlı ömrünün temel taşı olan kanunlarını tetkik etmek icabeder. Bu devletin üç buçuk asır mütemadiyen genişlemesi, zamanına ve ihtiyacına göre konulan üstün kanunlarla vukua geldiği gibi daha sonra görülen düşüş hali de nuasırı olan devletler gibi yeni ihtiyaca göre yeni kanunlar konulmamasından ve hatta eski kanunların bile bozulmuş olmasından ileri gelmiştir; bundan dolayı Osmanlıların yükseliş devrindeki kanunnamelerinin incelenmesi bu devletin süratle ilerleyişinin sebeplerini göstermesi itibariyle tetkika şayandır.

Osmanlı kanunnâmelerinin tetkikine ehemmiyet verilmek husundaki anlayış, bundan otuz beş kırk sene evvel başlamış ve bu kanunnamelerden bazıları *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* ile *Millî Tettebbular Mecmuası*'nda neşredilmiş ise de daha sonra muhtelif manialar sebebiyle bunun devamına imkân olamamıştır; fakat bundan sonra bu devletin bütün şubelerine ait teşkilât bakımından mevcut kanun namelerin izahlı surette ve seri halinde neşri zarurî ve millî tarihimiz bakımından da çok faydalıdır.

Bu defa 1951 Eylülünde *İstanbul*'da toplanacak olan XXII. Milletlerarası Şarkiyatçılar Kongresi münasebetiyle bu kongreye ithaf edilmek üzere Kurumumuzun neşir vasıtası olan *Belleten*, fevkalâde olarak çıkacaktır. Bu kongreye davet edilmiş olan değerli müdekkik ve mütehassıslara takdim edilecek olan *Belleten*'de şimdiki kadar neşredilmemiş ve belki bir çoklarınınca bilinmemiş olan bir kanunnâmemizin yayınlanmasını münasip gördüm ve bunun misafirlerimize naçizâne takdim edilecek ve hüsn-i kabul görececek bir hediye olabileceğini düşündüm.

Kıymetli devlet adamlarından reisülküttab Avni Ömer Efendi tarafından muhtasar surette kaleme alınarak IV. Sultan Murad'a takdim edilen *Kanun-ı Osmani Mefhûm-ı Defter-i Hâkanî* isimli olan bu eserin bir nüshası Ragıb Paşa kütüphanesinde bulunup aynı eserin

istinsah edilmiş olan bir nüshası da kendi kütüphanemdedir. Kanunnâme o tarihte Osmanlı hududları içindeki arazinin taksimatı ile ne gibi hizmetlere tahsis edilmiş olduğunu muhtasar fakat herkesin anlayabileceği faydalı bir şekilde göstermesi itibariyle mühimdir.

Avni Ömer Efendi'nin elimizdeki kanunnâmesinin istinsah edilmiş nüshasının tarihi 1051 Şevval/1642 Ocaktır; bunun daha kendi hayatında yazıldığına göre kendisine ait olması hatıra gelir ise de içindeki bazı imlâ hataları ve ibare düşüklükleri sebebiyle Avni Ömer Efendi'nin nüshası olmaması muhtemeldir; bununla beraber müellifin şahsına ait olmasa bile en eski bir nüshadır. Kanunnâmenin diğer bir nüshasını ben henüz görmedim. *Belleten*'de neşredildikten sonra görenler olursa mukayeseli bir surette müstakil olarak basılması mümkün olabilir. Kanunnâme küçük kıtada kırk altı varaktır.

AVNİ ÖMER EFENDİ KİMDİR

Kanunnâmeyi kaleme almış olan Avni Ömer Efendi'nin şimdilik etraflı bir terceme-i halini elde edemedim; fakat aşağıdaki kısa hal tercemesi ile kanunnâmesi, değerli bir devlet adamı olduğunu gösteriyor. Eserin mukaddimesi münşiyâne olduğu gibi Avni Ömer Efendi'nin aynı zamanda şair olduğu da görülüyor.

Eserinin mukaddimesinde :

*Elâ ey şehriâr-ı rub'-ı meskûn
Muînün ola daim lutf-ı yezdan
Buluþ ilm ü amel devrinde revnak
Beraber olmasın âlimle cahil
Zebun olmâya herdem ilm ü irfan
Değildir marîfet gayre muâdil
Serir-i saltanatta kâmkâr ol*

*Saadet ola herdem sâna makrun
Zâhirin himmet-i merdan-ı irfan
Muînün ola dâim hazret-i hak
Ayakta kalmasun her merd-i kâmil
Anın ehline lîtfet eyle ihsan
Bunun ehli değil gayre mûmâsil
Cihan durdukça dur dünyada var ol*

mesnevisiyle pâdişaha dua ediyor.

Avni Ömer Efendi, divan hizmetinde yetişmiş ve reisülküt-taplığa kadar çıkmıştır. Tahminime göre bu kanunnâmesini defteremini bulunduğu sırada tertip etmiş olacak; defteremini olduğuna dair elimizde bir kayıt yok ise de vukufi itibariyle öyle zannediyorum.

Avni Ömer Efendi'nin babasının adının Mustafa olduğunu 1062 H./1652 M.de *İstanbul*'da *Kabataş*'da yaptırmış olduğu camiinin vakfiyesinden anlaşılıyor; bu vakfiyede :

“Hâlâ nişancılık payesiyle mütekaît reis-i erbâb-ı irfan, hâce-i cihân-ı meâni ve beyan ve münşi-i bi-müdani, sani-i Bedi-i Heme-dânî Avni Ömer ibn Mustafa Ağa...” denilerek kendisinin nişancılık payesiyle reisülküttaplıktan mütekaîd ve yüksek dereceli kalem sahibi bir zat olduğu anlaşılıyor. *Sicill-i Osmanî*'de IV. Murad zamanında ve *Sefinet-ür-rüesa* ile *Tezkiret-ül-hattatîn*'de Sultan İbrahim devrinde reisülküttab bulunduğu yazılıdır¹. Vakfiyesinde *Kabataş*'da bir cami ile bir de mektep yaptırmış olduğu görülüyor². Müstakimzade'nin *Tezkiret-ül-hattatîn* isimli eserine göre sülüs ve nesih yazısı güzel olup tarikat arkadaşı Tophaneli Mahmud Efendi ile birlikte Sahib namiyle maruf İmam Mehmed Efendi'den yazı meşk etmişlerdir³.

Avni Ömer Efendi, Halvetiye tarikatı ulularından Cihangirî Hasan Efendi'ye intisap etmiş olup cami ve mektebini de onun yakınında yaptırmıştır. *Sefinet-ür-rüesa*'ya göre 1070 H./1659 M.de vefat ederek *Kabataş*'daki camiinin mihrabı önüne defnedilmiştir.

Avni Ömer Efendi'nin kanunnâmesinin ileride elde edilecek bir nüshasıyla mukayeseli surette bastırılması mukarrer olduğu için eserin bir kısım mukaddimesini çıkarmak suretiyle aynen neşrediyorum. Kanunnâmede bazı izah edilmesi icabeden noktalar not olarak gösterilmiştir.

¹ *Sicill-i Osmanî* c. 3, s. 586 ve *Sefinet-ür-rüesa* s. 35 ve *Tezkiret-ül-Hattatîn* s. 348.

² *Sefinet-ür-rüesa* ve *Tezkiret-ül-Hattatîn*. *Sicill-i Osmanî* cami ve medreseden bahsediyorsa da medresesi olmayıp cami kapısının üzerinde mektebi vardı.

³ *Tezkiret-ül-Hattatîn* s. 348 ve 512'de Tophaneli Mahmud Efendi'nin hal tercümesi.

⁴ *Tezkiret-ül-Hattatîn* s. 348. Cihangirî Hasan Efendi aslen Harputlu'dur. Halvetiye tarikatı ulularından Ramazan Efendi'nin halifesi Bursalı Yakup Efendi'den hilâfet almış 1068 H./1868 M. de *İstanbul*'a gelerek Cihangir camii avlusunda bir tekke yaptırmış ve fazl ve irfanı sayesinde az zamanda büyük hürmet görmüştür. Zikirde *Cihangir usulü* denilen bir zikir tarzını bu zat ihdas etmiştir. 1074 H./1663 M. de doksan yaşına yakın vefat etti. (*Vefeyat-ı Ayyansarayî Hüseyin ve Hadikat-ül-Cevami*, c. 2, s. 86).

KANUNNÂMENİN MUKADDİMESİNDEN

“... Saadetlû ve kerametlû pâdişahımızın deryây-ı kulzum-i ihsan ü atâları ve yem-i muhit-i cud ve beyanına bilkuvve imkân yoktur. Esnaf-ı beraya ve ümem, hân ü neval ve nimetinden merzuk ve mugtenim olup hüddam-ı atebe-i aliyye-i şâhane ve ibâd-ı mevhibet mûtad-ı pâdişahâneleri vezaifine bir günde mebzul olan emval hesabında hurde bin-i akl ü bal âiz ve lâldir. لازالت سلطنته مسلسلّة الى يوم يعثون ولا برحيت احكام معدلته جارّية في اقطار الربع المسكون.

Tevfik-i rabbanî ve teyid-i sübhanî ile havza-i hükûmet-i tam ve daire-i adalet-i âmlarında münderic olan memâlik-i fethiyet-ül-eknaflarında mütemekkin ve ekalim-i vesiat-ül-etraflarında mutavattın olan tavaif-i enam ve kabâil-i havas ve avâmın kurâ ve emsarda ve eknaf ve aktarda medâr-ı maaşları ve menât-ı intifa ve intiaşları olan arazi ve dıyâ ve buk'a-i tasarruflarında olan bizâları tafsil olunup öşriyye midir, haraciyye midir? tasarruf edenlerin mülkleri midir? değil midir keşif ve beyan olunmadığı ecilden şerh ve tafsil ve tefsir ve tekml olunur ki bilâd-ı islâmiyyede olan arazi, muktazây-ı şeriat-i şerife üzere üç kısımdır.

Bir kısmı *arz-ı öşri*'dir ki hiyn-i fethte ehl-i islama temlik olunmuştur; yahut kablelfeth ehl-i islâma gelip (müslüman olup) yerleri ellerinde ibka kılınmıştır; bu kısım sahiplerinin mülkleridir sâir malları gibi nice dilerler ise tasarruf ederler. Ehl-i islâm üzerlerine ibtida haraç vaz'ı nâ meşrû olmağın öşür vaz' olunmuştur ki ekerler ve biçerler, hasıl olan gallenin öşründen gayri asla bir habbe alınmaz; anı dahi kendûler fıkara ve mesâkine verirler sipahtan ve gayriden asla ferde helâl değildir; *arz-ı Hicaz* ve *arz-ı Basra* böyledir.

Bir kısmı dahi *arz-ı haraciyye*'dir ki hiyn-i fethte keferenin ellerinde mukarrer kılınıp kendûlere temlik kılınıp üzerlerine hasıllarından öşür yahut süb'u veya muhassal nısfınadek arzın tahammülüne göre *harâc-ı mukaseme*⁵ vaz' olunup yılda bir miktar akça dahi *harac-ı muvazzafa*⁶ vaz' olunmuştur ki bu kısım dahi sahiplerinin mülk-i sahihleridir. Bey'i, şiraya ve sair envâ-ı tasarrufata kadirdirler. İştira eden-

⁵ *Harac-ı mukaseme*; mahsulden alınan öşürdür.

⁶ *Harac-ı muvazzafa*; emlak vergisi veya çift akçesidir.

ler dahi vech-i meşrû üzere ekerler ve biçerler, harâc-ı mukasemesini, harâc-ı muvazzafını eda ederler; ehl-i islâm iştira etseler dahi kefereden alına gelen haraçları sâkit olmaz; bî kusur eda ederler; eğer ehl-i islâma ibtida haraç vaz'olunmak meşrû değildir, amma ibkaen alınmak meşrûdur; mutasarrıf olanlar eğer ehl-i zimmettir, eğer ehl-i islâmdır madam ki ellerinde olan yerleri ziraat ve haraset edip tatil eylemiyeler asla dahl ve taarruz olunmaz, nice dilerse tasarruf ederler fevt olduktan sonra sair emval ve emlâkleri gibi vereselerine intikal eder; sivâd-ı Irak arazisi böyledir. Kütüb-i şer'iyede mastur ve meşhur olan arazi bu iki kısımdır.

Amma bir kısmı dahi vardır ki ne arazi-i öşriyye ve ne vechi şuru üzere haraciyyedir; ana *arz-ı memleket* derler; aslı haraciyyedir, lâkin sahiplerine temlik olunduğu takdirce fevt olup verese-i kesire mâbeyinlerinde taksim olunmak emr-i asîr olup her birine bir cüz'î kıta ⁷ değüp her birinin hissesine göre haraçları tevzi ve tayin olunmakta kemal-i suûbet ve işkâl olup belki âdete muhalif olmağın rekabe-i arz beytûlmal-i müslimin için alıkonulup reayaya *icâre-i faside* tarikiyle verilip ziraat ve haraset edip bağ ve bahçe ve bostan edip hasıl olandan harâc-ı mukasemesini ve harac-i muvazzafını vermek emrolunmuştur. Sivâd-ı Irak'ın arzı bazı eimme-i din mezhebinde bu kabildendir.

Vilâyet-i Rumeli ve öte yakada vâki eyâletlerin amme-i arzı dahi bu üslûb-ı mergup üzere *arz-ı memleket*'tir ki *arz-ı mirî* demekle maruftur; reayanın mülkleri değildir, miktarı nâmalûm icare-i faside tarikiyle tasarruf edip ve ziraat ve heraset ve sair vücuh (ile) istimâl edip (öşr) adına harâc-ı mukasemesini ve çift akçesi namına harac-ı muvazzafını verip mademki tatil etmeyip vücuh-ı merkum üzere tamir (îmar) edip hukukunu eda eyliye asla bir kimesne dahl ve taarruz eylemeyip fevt oluncayadek nice diyarlarına tasarruf ederler. Fevt olduktan sonra oğulları kendülerin makamlarına kaim olup tafsil-i mezbur üzere tasarruf ederler. Oğulları kalmayıp kızları, karındaşları kalsa, il verduğu tapu ile anlara verilir; anlar dahi minval-i meşrû üzere tasarruf ederler, şöyle ki :

Mezburların biri tasarrufunda olan yeri üç yıla tatil eylese şer' ile elinden alınıp ahara tapuya verilir; bunların her birisi vücûh-ı merkume muhalif tasarrufuna kadir değildir; bey'leri ve şirâları

⁷ Kıt'a; bir dönümden az olan araziye verilen isim.

ve sair vücuh ile temlikleri ve vakfetmeleri cemian bâtıldır; Anadolu yakasında ve Rumelinde olan amme-i arazinin emn ü âmine mütad ve imaret-i arzı zürû ve kürum (ve) gars-i eşçar ve cinana müştemil ve nevahi ve kura ve hûldanın imareti insana menût ve müntavi olup lâkin cemi-i arazi kaç kısım üzere olduğu bu ânedek sebt ve tahrir olunmadığı ecilden bu abd-i ahkar Avni Ömer bi-inayet-i rabbihi'l-ekber tahririne tasaddi etti; mercûdur ki kusurı mâzur ve damen-i afv ve kerem ile mestur buyurula.

ŞURÛ KERDEN-İ RİSALE

Pes bu makale kuvve-i kahire-i Osmaniyye ve azamet ve şevket-i hakaniyye muhit olduğu memâlikte vâki olan bilâd ve kılâ ve kura ve mezâri ve sair vücuh-ı arâzinin aksâm-ı tasarrufat ve bazı istilahatı beyanındadır.

Umumen memâlik-i mahrusada vâki olan bilâd ve kılâ ve mezâri ve kura yirmi beş kısım olmuştur.

HASLAR

Evvelâ bir kısmı *havass-ı hümâyun*'dur ki mirî canibinden zabtolunur; bunlar ilâmi malûm ve tahsili hasıl olmağın tafsil olunmadı.

Bir kısım dahi *havass-ı vezir* ve vüzerâ-i izam ve mîr-i mirân-ı kiram ve ümera ve defterdâran ve âyan-ı divan-ı âlişandır.

Bir kısım dahi cihet-i levazımları için bazı sultanlara tayin olunan havastır ki anlara *paşmaklık* dahi derler. Eyle (öyle) olsa has demekten murad budur ki mansıpta oldukça mutasarrıf olanlara mahsus olur; yani erbab-ı menâsıb için tayin ve tebyin olunmuş icmallü haslar vardır; kalil ve kesir herkes mansıbı zamanında kendü haslarına mutasarrıf olur; hatta birisine hâlel vaki olsa yerine kangî mansûb olursa ol haslar ana intikal eder; amma *paşmaklık* ıtlâk olunan haslar böyle değildir; zira sultanlar erbab-ı menasıb gibi azl ve nasp kabul eylemezler; belki kayd-ı hayatta olduklarıncâ ol haslar tasarrufunda olur, sair havass-ı ehl-i menasıb gibi mahsus olup birbirine intikal eylemez; hatta birisi haslarından müstagniye olsa ekseriya ol hasları havass-ı hümâyuna ilhak olunur.

MÂLİKÂNE

Bir kısmı dahi budur ki *malikâne*'dir ki bazı sultanlara ve atebe-i aliyyeye müstahik olanlara ve boy beylerine ve bazı memleket erlerine hizmet ve liyakatlerine göre tevcih ve temlik olunup selâtin-i maziyedir, mûcibince halen saadetlu pâdişah-ı âlem-penah hazretlerinden ellerinde nişan-ı hümâyunları ve mülknâme vardır; hemen mülk-i mevruslarına gider (Milk-i mevrusları gibidir); isterlerse mülkiyet üzere tasarrufederler ve dilerse ahara bey' ederler ve hibe veyahut vakfederler; neslen bâde neslin tâ silsileleri münkati veyahut ref'ine hükm-i şerif sâdır olmadıkça mülkiyet tariki üzere tasarruf ederler; minbaad mukabelesinde hizmet teklif olunmamıştır.

Bir kısmı dahi *Rum eyâleti*'nde vâki olan malikânedir; *Amasya* ve *Sivas* eknafı ki *vilâvet-i Rum* demekle maruftur; yedi pare sancaktır⁸ ol sancakların bazı ahvali dahi vardır Meselâ harâc-ı muvazzafından (yani çift akçasından) gayri hububattan vesair gallatından ikişer öşür alınıp birine *öşr-i divânî* derler, sipahi taifesi (tumarlı sipahi) alır ve birine *öşr-i malikâne* derler eshâb-ı evkaf ve emlâk alırlar; sebep bu değildir ki diyar-ı mezburun arazisi kaviyye olup harac-ı mukasemesi hums olunup nisfi bir taifeye tayin olunmuş ola; ol asla meşrû değildir; belki aslı budur ki ol diyarın hiyn-i fetihtе, ehli yerlerinde mukarrer kılınıp sair memâlik-i mahmiye ehli gibi reislerine cizye darbolunup arzlarına harâc-ı muvazzafı ve harâc-ı mukasemesi vaz'olunup kendulere temlik olunmayıp beytülmal-i müslimin ifraz olunduktan sonra rekabat-ı arazi nahiye (mahiyе) bazı âyana temlik olunup lâkin Rumelinde bazı vüzera ve âyana temlik olunan gibi haraçları ve sair hukukı ile temlik olunmayıp belki mâlik olanlar harâc-ı muvazzafını ve harâc-ı mukasemesini beyti harâca vermek üzere temlik olunup mezkûrlar dahi çokluk yerleri bizzat tamir ve istiglâl etmek müteassir ve müteazzir belki âdeta müstahil olmağın her biri mülkü olan nahiyeleri evvelden tasarruf eden reâyadan (köylüden) ve gayriden bazı taifeye icare tarikiyle virür; her biri elinde olan yeri ekip, biçip harâc-ı muvazzaf ve harâc-ı mukasemesini sipahiye verdikten sonra hububattan ve bağ ve bağçe ve bostandan hasıl olan gallâtın öşrünü dahi *icare-i arz*

⁸ *Eyalet-i Rum* denilen Sivas eyaleti o tarihteki teşkilâtta *Sivas*, *Amasya*, *Çorum*, *Bozok*, *Divriği*, *Arapkir* isimleriyle yedi sancaktan müteşekkil bir vilâyetti.

deyû mâlikerine vermek üzere terazi ile akdedip tarafeynden bunun üzerine tasarruf ve teamül olunup mürür-ı zaman ile malikler ve mutasarrıf olanlar fevt olup eben an cedd'in ihtiyar ettikleri üslûbı ve ol resimleri halefleri kabul edip anın üzerine müstemid ve müstemir olmuşlardır. *Öşr-i malikâne* dedikleri budur ki bu takdirce eyâlet-i mezburede olan cemi-i arazinin nısfı havas ve tımar ve nısf-ı aharı malikânedir ki eshab-ı evkaf ve emlâk tasarruf ederler; bunlara asla bir hizmet tayin olunmamıştır.

EVKAF

Bir kısmı dahi *evkaf*'dır ki bâdettemlik bazı kimesneler mülknâmeleri mücibince mutasarrıf oldukları kura ve mezarii vakf cylemişlerdir; elân vakfiyyet üzere tasarruf olunur ; pes imdi bu makuleler dahi makbul-i pâdişah-ı zaman oldukça ile'l-inkiraz-id-devran şart-ı vâkıf mücibince amel olunur.

ARPALIK

Bir kısmı dahi *arpalık*'dır ki bab-ı saadet ve rikâb-ı devlet ağalarına ve mirî kârhânelerde hizmet eden ehl-i hırefin başbuğlarına ve bazı serhad beylerine tayin olunmuştur ve lâkin bu dahi iki kısım üzerindedir; bir kısmı icmallüdür; sadr-ı kadimden arpalık bağlanmıştı, havass-ı ehl-i menasıb gibi birbirine intikal eder; bir kısmı dahi gayr-i mahsustur; yanı icmallü arpalık değildir, sonra bazı mahall-i himmet olan beylere ve beylerbeğilere verilü gelendir; o makuleler, yerine gelene verilmez belki aslına rücû eder ve kâh olur ki yine arpalığa lâyük ve müstahik bir kimseye verilir.

OCAKLIK

Ve bir kısmı ocaklık'tır ki hiyn-i fetihde bazı ümeraya hizmet ve itaatleri mukabelerinde berveç-i te'bîd sancak ve has tarikiyle tevcih olunmuştur ki bu makulelere erbâb-ı divan ıstılahında *yurtluk* ve *ocaklık* derler; Kürdistan beyleri ve hâkimleri bu kabildendir; yine sancak îtibar olunur ; sair ümera gibi tabl u alem sahibleri gibidir ; selatîn-i selef ve haleften ellerinde nişân-ı hümâyunları (beratları) vardır ve temessükâtları mücibince bunlar azl ve nasbı kabul eylemezler; amma bazı elviyenin sâir sancaklar gibi kurâ ve mezarinin mahsulâtı tahrir ve defter olunmuştur; içlerinde zeamet

ve tımarları vardır; sefer-i hümâyun vâki oldukça zuama ve erbâb-ı tımarı ve alay beyleri ile kenduleri sancaklar gibi kangı eyâlete tâbiler ise beylerbeğleri ile maan sefere eşerler; bunlardan birisi fevt olsa veyahut eday-ı hizmet etmese yurdu ve ocağı olmağla sancağı ve hasları oğluna ve akrabasına verilir; hariçten kimseye virilü gelmemiştir; meğer ki evlâd ve akrabası münkariz ola; ol zamanda sancağın tasarruf etmiş umur-dide kimseye verilür amma yurtluk ve ocaklık îtibarı olmaz; sair elviye gibi tasarruf olunur.

ZEAMET VE TİMARLAR

Bir kısmı dahi *zeamet* ve *timar*'dır ki erbâb-ı dîvana ve âda ile mukatele mukabelesindedir. Bazı dilvarına (belki divan ehline) tayin olunmuştur ki erbâb-ı divan âstâne-i adalet unvâna hizmet ve seferlerde serdâr-ı zafer-şiar olanlara mülâzemet edip yoklamada mevcut ve hizmet-i lâzımlarına vücut verirler. Bu taifenin maadasına *zuama ve erbâb-ı timar* derler; askerî dedikleri bu taifedir. Alay beyleri ve çeribaşları vardır ki anlar dahi zeamet ve timar tasarruf ederler, cümlesi memur oldukları hizmetlerinde dâim ve kaim oldukları zeamet ve tımarları tasarruflarında olur; bilâsebeb ellerinden alınıp ahara verilmez; hatta, birisi uğur-ı hümâyunda giriftar (esir) ve şehit veya fevt veya nâbedid olsa kanun vaz' olunmuştur, zeamet ve tımarları ol kanun üzere oğluna, oğlu yoksa ahara verilir.

TEKAÜD TİMARLARI

Bir kısmı *tekaüd*'dir ki yine zeamet ve timardan ifraz olup uğur-ı pâdişahide envâ-ı hizmetleri sebkât eyledikten sonra marız ve emekdar ve pir ve alil ve ihtiyar olup sefer-i hümâyundan iktidarları olmayanlara tevcih olup kayd-ı hayat oldukları duaya müdâvemet ederler idi; halâ ref'i ferman olundu.

Yeniçeri ocağından, piyade yiğitlerine tayin olan on dört zeamettir; berveç-i tekaüd ocakta emekdar ve ihtiyar olanlara verilip onlar dahi subh-ü şamda devam-ı devlet-i pâdişahiye dua ederler.

YURTLUK TİMARLAR

Ve bir kısmı dahi itaat ve hizmetleri mukabelesinde bazı aşiret beylerine tayin olunmuştur ki bunlar kavim ve kabile sahipleridir; sair ümera gibi timar ve aşiretlerine vali hâkimlerdir; yani timar

ve aşiretlerinin rüsum-ı riayetleri (raiyyetleri) ve cürüm ve cinayetler ve te'dibe müteallik siyasetleri min küll-il-vücuğ bunlara mahsustur ve lâkin bunlar tabi u alem sahibi değildirler; belki zuama makamındadır; kangı sancağa tabiler ise sancak beyleri ile maan sefer eşerler, amma zeamet ve timarları yurtluk ve ocaklık hükmündedir; birisi fevt olsa yahut edâ-i hizmet etmese timarı ile mir aşiretliği oğluna ve akrabasına verilür; madam ki emlak ve akrabası münkariz olmaya ahara verilmek hilâf-ı kanundur.

MALİKÂNE TİMARLAR

Ve bir kısmı dahi eshabına *mâlikâne* tarikiyle timar verilmiştir; cebelü eşirmek şartıyla mutasarrıf olunur; ol minval üzere ellerinde berevat ve temessükleri vardır; sefer-i hümâyun vâki oldukça her timara ne mikdar cebelü tayin olunmuş ise ana göre cebelülerin eşdirirler; zira bu makule timarlara *mülk eşkincilü* derler; malikâne rayihası olmağla binefsihi eshabına hizmet tekellüf (teklif) olmamıştır; hatta cebelüleri dahi varmasa zecren leh ancak timarlarının birer yıllık mahsulü mirî canibinden zabt olunur; sair zeamet ve timar gibi ellerinden alınıp ahara verilmez ve fevt olduklarında timarları oğullarına verilip oğulları olmasa zükur ve inastan sair varislerine intikal eder; anlar dahi cebelülerin eşdirirler.

MÜNAVEBE TİMARLARI

Bir kısmı dahi *münavebe* tarikiyle timara kaydolunmuştur; sair erbâb-ı timar gibi ellerinde beratları vardır. Bu makule timarlara *kâr nevbet* dahi derler. Defter-i icmal-i sultanide kaç nefer bağlanmış ise berveçh-i iştirak tasarruf ederler; sefer-i hümâyun vaki oldukça nevbet ile eşerler ve kanun, kendüleri gitmektir; zira bunlara cebelü ferman olunmamıştır. Bunlardan birisi fevt olsa timarı oğluna, oğlu oğluna yahut eda-i hizmet etmese ahara verilir; eğer babalarından kalmış timar ise karındaşına, dahi verilü gelmiştir, kanun-ı mukarrerdir,

* Buna "be-nevbet timar,, da denilirdi.

RUMELİDEKİ GERİ HİZMET VE AKINCI TIMARLARI

Ve bir kısmı dahi *müsellem* ve *yörük* ve *piyade* ve *çingene* ve *akıncı* beylerine ve *toyca* beylerine tayin olunmuştur ki her birinin icmallü timarları ve zeametleri vardır; arpalık hükmündedir, her kim mansub olursa ana intikal eder. Sâir ümera gibi her biri kendüye mahsus olan taifeye vali hâkimlerdir ve lâkin bunlar dahi zuama hükmündedir; tabl u alem sahibi değillerdir ve *toyca* dedikleri kimesneler akıncı taifesinin çeribaşları makamındadır; onların dahi arpalık hükmünde icmallü timarları vardır; hizmet ve sefer vaki oldukça tavaif-i mezbureyi agâh ve tenbih edip beyleri (akıncı beyleri) cemiyet eylediği mahalle sürüp götürürler ve memur olduğu hizmeti ederler; bunlardan birisi fevt olsa timarı ile toycalığı hizmetine kadir oğlu var ise oğluna oğlu olmasa yahut edâ-i hizmet etmese akıncı taifesinden iş görmüş bir ihtiyar kimesneye veyahut ayakta (açıkta) kalmış *toyca* oğullarından bir müstahikkına verilir.

Vilâyet-i Rumelinde vaki olan *Ofcabolu*, *Tanrı-dağı*, *Selânik*, *Kocacık*, *Naldöken*¹⁰ ve *Müselleman*, *Kızılca Müselleman*, *Çirmen*, *Çingene*, *muaf müselleman-ı Vize* cümlesi bin on dokuz ocaktır, defter-i pâ-dişahîde yörük ve müsellem kaydolunanların otuz neferi bir ocak beş neferi be-nevbet eşkinci cümlesi bin on dokuz ocak değildir, belki ancak tâife-i müselleman-ı Rumeli bin on dokuz ocaktır; Rumelinde olan yörük taifesi bin iki yüz doksan ocaktır ki müselleman ve yörükân cem'an iki bin üçyüz dokuz ocaktır; yirmi beş neferi yamak olup¹¹ sefer-i hümayun oldukça nevbetli eşkinci yamaklarından avâriz-ı divaniye mukabelesinde ellişer akçe alıp sefer ederler, sefer olmadığı zamanda almazlar¹². Be-nevbet eşen eşkincileri sefer eşdikleri sene âdet-i eğnam vermezler; bu taife şöyle ki seferlerde sipahi dahi olursa yine yörüklükten halas olmazlar.

Umumen müsellemelere birer çiftlik mikdarı yer verilmiştir¹³.

¹⁰ Rumeli'deki bu *Ofcabolu* ve diğer dört mntakada Osmanlı devletinin geri hizmetlerinde kullanılan yörükler vardı.

¹¹ Gerek yörük ve gerek müsellemelerin otuzu bir ocak olup hizmet zamanında işlerinden nöbetli olan beş kişi hizmete giderdi. Hizmette gidene eşkinci ve kalan yirmi beş kişiye *yamak* denilirdi.

¹² Bu elli akçe harçlık verme usulü, Düzme Mustafa denilen Yıldırım Bayezid'in oğlu Mustafa Çelebi vak'asında ihdas edilmiştir. Ordunun geri hizmetinde kullanılırlardı; bunlar yaya sınıfından idiler.

¹³ Bir çiftlik, nünbit arazide seksen orta arazide yüz ve aşağı yerlerde yani kıraç yerlerde yüzelli dönüm olarak kabul edilmiştir.

Çiftlikte hâsıl olan kendü terekesinin öşür ve resmi timara kaydedilmiştir. Nevbetlüsi ol timarın mahsulünü alıp sefere giderler; bu makule hizmetlerde¹⁴ istihdam olunurlar; bu zikrolunan hizmetler bunlar ile görülüp zuama ve erbâb-ı timara ancak cenk ve kıtal hizmeti teklif olunurdu; bir kaç zamandan beru bedelleri alınıp sefer hizmetine gitmezler.

ANADOLU'DAKİ GERİ HİZMET TİMARLARI

Anadolu'da dahi *piyade* ve *müselleme* taifesi var idi ki cümle sefer eşerler; nevbetlüsü altı bin dokuz yüz nefer olup yamakları ile yirmi altı bin beşyüz nefer idi; zikrolunan piyade ve müselleme taifesinin nevbetlüsü olanları sefere ihrac edip top çekmek ve yol ayrılmak ve zahire götürmekte hizmet ederlerdi; Rumelide olduğu üzere bunların dahi müselleme ocağının çiftliği olup hâsıl olan terekenin öşür ve resmini ol ocakta nevbetlü olan yaya ve müselleme [alup] sefer hizmetin eda eder idi; şimdiki halde yaya ve müselleme taifesi refolunup Anadolu'da olanların cümlesi reaya kaydolanmıştır¹⁵ ve çiftlikleri zeamet ve timara bağlanıp bâlâda tahrir olunduğu üzere yeniçeri ocağından olan on dört nefere oturak (tekatüd) yaya beyliği verilip maadası zemat ve timara kaydolanup kaptan paşa ile derya seferine memurlardır.

CANBÂZ VE GARİB YERLER

Bunlardan maada bin iki yüz seksen nefer *canbazân* ve *garibân* taifesi dahi vardır ki onların dahi on neferde bir neferi sefer neveti hizmetin eda edip; yüz yirmi sekiz nefer sefer eşerlerdi; halen anlar dahi mefsup olup zeamet ve timar kaydolanmıştır; aslı tafsilî üzere defterhâne-i âmirede mastur ve mukayyettir¹⁶.

¹⁴ Hizmetleri saymıyor ; fakat daha aşağıda kale muhafazası hizmetlerinden sonra gelen kısımda bunların hizmetleri hakkında tafsilât vardır.

¹⁵ XVI. asır sonlarına doğru kaldırılmıştır.

¹⁶ *Canbazlar* ve *garibler* de seferlerde ve lüzumu halinde Osmanlı devletinin geri hizmetlerinde bulunan bir teşekkül olup hem *Rumeli* ve hem de *Annadolu*'da garnizon halinde bulunmuşlardır. On kişi bir ocak itibar edilip hizmet zamanında içlerinden nöbetle biri eşkinçi olurdu. Kendilerine mahsus kanunları vardı. Hizmetine gidene diğer dokuz kişi elli akçe harçlık verirlerdi. Bunlar konar, göçer yürük taifesinden idiler. XVI. asır sonunda lağvedilmiştir.

VOYNUK BEYLERİ VE ÇERİBAŞILARI TİMARLARI

Ve bir kısmı dahi *voynuk* taifesinin beylerine ve çeribaşlarına tayin olunmuştur ki müsellemler ve yörük beyleri gibi her birisinin muayyen icmalli zcemet ve timarları vardır, arpalık hükmündedir; yollu yolunca birbirine intikal eder ve zikrolunan voynuk taifesi memnû (mefruz) ül kalem ve maktû ül kademdir. Bedavaları ve cürüm ve cinayetleri te'dibe müteallik olan siyasetleri beylerinin ve çeribaşlarıdır. Zira umumen voynukan iki bölüktür. Bir bölüğü hassa ve bir bölüğü âmmedir; öyle olsa hassasına beyleri ve ammesine çeribaşları hükmeder. Pes imdi bunların beyleri ve çeribaşları hizmetlerinde dâim ve kaim olduklarıncaya zcemet ve timarları ellerinden alınıp âhara verilmez belki kayd-ı hayat olduklarıncaya tasarruf ederler.

Çeribaşların hizmetleri budur ki her çeribaşı zir-i destinde olan voynuklardan nebvettisini ihraç edip âsitâne-i saadete sürüp götürürler; her sene çayır zamanında hassa atlara ve çayırlara hizmet ettirirler; bunlardan birisi fevt olsa eda-i hizmet etmese timarı ile çeribaşlığı yine ahur halkından (hasahır — ıstabl-ı âmire) ulûfesine bedel yolu ile bir kimseye verilir. Hariçten kimseye veya oğluna verilmez ve verilegelmemiştir ve bunlara sair zuema ve erbâb-ı timar gibi sefer hizmeti teklif olunmamıştır; zira bunlar ıstabl-ı âmireye mütealliktir; sefer ve hizmetleri pâdişah-ı âlem penah hazretlerine râcidir.

YUND OCAKLAR VE SAİREYE MAHSUS TİMARLAR

Bir kısmı dahi yine ıstabl-i âmireye müteallik bazı hizmet için tayin olup hizmetleri mukabelesinde timar tariki üzere tevcih olunmuştur ki memâlik-i mahrusada câbeca mirî yund ocakları ve ahırları ve hassa çayırlar ve taylar ağaları ve bölük başları ve korucu ve göreci ve taycı ve yund oğlanları tayin olunmuştur ve lâkin bunlar iki bölüktür. Bir bölüğü timar iledir ki anlar bölükbaşları ve yund oğlanlarıdır; timarları arpalık hükmündedir, minbaad tebdil ve tagyir olunmaz kendulere mahsustur, yollu yolunca birbirine intikal eder. Ve bir bölüğü muafiyetlidir ki anlar korucu ve göreci ve taycıdır hizmetleri mukabelesinde tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemlerdir; her ocağa ne mikdar nefer tayin olunmuş ise her taife ocaklarının yundların ve tayların ve ahırların görüp gözedirler

ve görelerin ıslah edip terbiye ederler; kemalini bulup sonra taylar ağası olanlar kabzedip ıstabl-ı âmireye teslim ederler.

TIMARLI KAL'A MUHAFAZLARI

Bir kısmı dahi unumen memâlik-i mahrusada olan kılâ'ın hıfz ve hademesine (hizmetine olmalı) tayin olunmuştur ki her kalenin cephanesi ve top ve tüfengi ve yarağ ve yatı ve dizdar ve kethüda ve neferatı vardır ki leyl-ü nehar hizmetleri muhafaza-i kaledir ve bazı mirî hizmetinde dahi istihdam olunurlar bu taifeye *hisareri* derler ve dizdar ve kethüda ve sairinin tayin olunmuş icmâllü timarları vardır *gedik* îtibar olunmuştur, hemen arpalık gibidir; hizmetlerinde daim ve kaim ve hıfz-ı kal'aya müdavim olduklarıncâ timar ve gedikleri bilâsebeb ellerinden alınıp ahara verilmez; şöyle ki içlerinden bir gedik mahlûl olsa tımarı ile gedüğü müstahik oğlu varsa oğluna ve illâ yine kal'a mülâzımlarından ol gediğin fenninde mahir ve hizmetine kadir bir kimesneye verilir; bunların azl ve nasbı ve zabt u rabtı kal'a dizdarına mahsustur; mûcibince amel olunur.

MÜSELLEM TIMARLARI

Ve bir kısmı dahi *müselleman* taifesine tayin olunup her beş nefere bir ocak îtibar olunmuştur. Yani müselleman taifesi ne miktar ocak ise her ocağın bir tımarı ve ol timar ile beş nefer benevbet sefer eşer müsellemi vardır; timar-ı mezburı berveç-i iştirak zabtederler; sefer-i hümâyun vaki oldukça nevbetle eşerler. Bunların sefer-i hümâyunda hizmetleri toplar üzerindedir; ve top çeken gâv ve camusları hıfz ve heraset ederler ve topların alât ve esbabını görüp gözedirler ve kale muhasarasında metris yollarında ve bazı ke-mingâhların hıfz etmek ve topları bir mevziden bir mevzie nakletmek ve asker mürur etmek için bazı derbendlerin sâb ve senkistan mahallerin tathir ve tevsî etmek hep bunların yoludur ve hizmetleridir; bunlardan birisi fevt olsa tımarı oğluna verilir; oğlu olmasa yahut eda-i hizmet etmese hariçten kimseye verilmez, belki beylerbeği arzı mûcibince yine müselleman oğullarından bir müstahikka verilir.

HASSA AV KUŞCULARI TIMARI

Ve bir kısmı dahi *hassa doğancı ve şahinci ve atmacacı* taifesine tayin olunmuştur ki timar tariki üzere tasarruf olunur; bunların sair timar gibi ellerinde beratları vardır ve bunlar iki bölüktür. Bir bölümü timar ile ve bir bölümü çiftlik ve *başına*¹⁷ tasarruf edip muafiyetledir ve ekser *çiftlik* ve baştınaları olduğu mahalde sakinlerdir ve her nahiyede birer doğancı başı tayin olunmuştur ki anların dahi arpalık hükmünde zeamet ve timarları vardır ki taife-i mezburenin zabt u rabtı anlara sipariş olunmuştur, ve tımarı olanlar dahi iki bölüktür bir bölümü *götürücü* ve bir bölümü *görenceci* (gürenceci)dir; bu iki taife her sene *ülüş* zamanında doğancı başlılarıyla maan südde-i saadete gelip münavebe tariki üzere bazhâne-i sultanîde götürücülük ve görüncecilik hizmetini ederler; bunlardan birisinin tımarı mahlul olsa baz ve şahbaz ilminde mahir ve hizmete kadir oğlu var ise oğluna oğlu olmasa yahut eda-i hizmet etmese bazhane mülâzımlarından bir üstat doğancıya verilir.

Bâdehu muafiyetle olanlar dahi iki bölüktür bir bölümü *yuvacı* ve *yavrucu* ve bir bölümü *avcı*'dır ki memâlik-i mahrusada câbecâ bazı kühistan ve sâb ve senkistan mahallerde *hassa çakır* ve *şahin* ve *atmaca* aşyanları vardır ki *yuvacı* ve *yavrucu* olanlar ol aşyanları hıfz ve heraset ederler, *yavru* zamanı geldikte hariçten kimesneleri ve bazı *rai* ve *hattabları* ol âşyanlar olduğu havaliden men ve defederler; tâ ol *yavrular* tahsil-i perr ü bâl edip *kabil-i pervaz* oluncayadek *leyl-ü nehar* görüp gözedirler; *bâdehü yavruyu* âşyanelerinden ihraç edip *terbiyet-i talim* بفریه davet ederler; *ülüş* zamanı oldukça anlar dahi doğancı başları ile maan der-i devlete gelirler ve ol *yavruları* ağalarına teslim edip yoklanurlar ve *avcı* olan kimesneler dahi *bezl-i makdur* edip bazı mahallerde *damlar* (tuzaklar) vaz'edip *sayyadlık* ederler; anlar dahi *yuvacı* ve *yavrucu* gibi doğancıbaşları ile maan *atebe-i ulyaya* gelip *şikâr* eyledikleri *bâz* ve *şahbazları* ağalarına teslim edip *tezkire* alırlar; bunların azl ve nasbı *çakırcı* başıya mahsustur; timar ve *gedikleri* *mir-i miran* ve *cânib-i divân-ı âlî* şandan verilü gelmemiştir belki *çakırcı* başının *tezkiresi* mücibince amel olunur ve ellerine *bervât-ı hümâyun* verilir.

¹⁷ Baştınanın tarif daha aşağıdadır.

ESHAB-I DEREK (DÎDEBANLAR) TIMARI

Ve bir kısmı dahi umumen mamâlik-i mahrusada vaki olan derbendlerin ve bazı mevazi-i mahsusa-i mahfuzanun müstahfızlarına tayin olunmuştur ki timar tariki üzere tasarruf olunur; amma yurtluk ve ocaklık hükmündedir; fakat taife-i mezbureye mahsustur. Bu taife eshabına *derek* derler, her birisinin icmallü timarları vardır ve bunlar dahi iki bölüktür; bir bölümü timar iledir ki tayin olundukları derbenleri ve hatar-nâk mahalleri, yarar adamları ile hıfz ve heraset ederler ve ebnâ-i sebile delil ve rehber olup selâmetine çıkarlar (selâmete çıkarırlar) hatta derbendleri içinde âyende ve revendenin başlarına bir hal gelse veya dabbeleri bi-mecal olup akşam irişse muin ve zahir olup selâmete varınca yarar adamlar koşarlar ve erbab (esbab) ve eskal ve mallarına zarar ve ziyân irgürmeyüp kendü davarlarıyla şenliğe ulaştırurlar; şöyle ki ihmal ve tekâsülleri sebebiyle ol dîde-ban oldukları derbend içinde ebnâ-i sebilin ahmal ve eskal ve erzak ve emvalinden bir nesnelere zâyî ve magsub olsa tazmin ettirirler. Kadim-ül-eyyamdan şart ve iltizamları bu minval üzeredir ve beratlarında dahi veçh-i meşruh üzere tasrih olunmuştur ve bu hizmet mukabelesinde bunlar azl ve nasb kabul eylemezler; meğer ki hiyanetleri zâhir ola; hatta birisi fevt olsa veyahut edâ-i hizmet etmese timarı ile dirliği oğluna ve akrasına verilir hariçten kimesneye verilü gelmemiştir.

DERBENDCİ TIMARLARI

Bir kısmı dahi muafiyetlidir ki asıl *derbendci* dedikleri bu taife-dir ki memerr-i nasb olup mahuf ve muhatara olan mahallerde sakin ve mutavattın olup kalmışlardır; bunlar dahi *eshab-ı derek* gibi ayende ve revendeyi muhafaza edip kondururlar ve göçürürler ve tayin olundukları derbendlerin hudutları dahilinde vaki olan sâb ve senkistan mahalleri tevsi ve tathir ve müşkil-ül-ubur evdiye (vadiler) ve cûsur-ı muhalefeyi (mahufeyi) termim ve tamir ederler ve bunlarda *tabl* itibar vardır. Kadim-ül-eyyamdan otuz nefere bir tabl ferman olunmuştur ki dideban oldukları mahaller tahammül mesafesine göre tabl-ı vâhid miktarı ise otuz nefer; dahi ziyade ana göre itibar olunur. Ol otuz nefer kimesne münavebe tariki ile derbendleri içinde eşkiya ve kutâ-üt-tarik bazı kemingâhları olan mahallerde alât-ı harp ile durup darb-ı tabl edip ebna-i sebil mahall-i selâmete

irgörürler. Hizmet-i muhafazat ve mümaresetlerinde daim ve kaim oldukça *avarız-ı divaniyye* ve *tekâlif-i örfiyye*'den muaf ve müsellemdirler.

ATÇEKENLERİN TİMARLARI

Bir kısmı dahi şol mezâridir ki *Esb-keşan* taifesine yurtluk ve ocaklık tariki ile tayin olunmuştur ki bunlar vilâyet-i Karaman'da *Konya* sancağına tabi *Turgut* ve *Eski-il* ile *Bayburt* nahiyelerinde sakinler olup *at çeken* taifesi demekle marufturlar. Bunlar kablelfeth haymana taifesinden olup ziraat ve herasete mail olmadıkları eelden kendülere at akçesi vaz^c olunmuştur; ol mukabilde taife-i mezbûre *resm-i çift* ve *bennak* ve kendülere yurd yapılan yerlerin öşürlerinden affolunup hatta *avarız* vermek dahi ref olunmuştur. Mirî canibine hemen at akçesi ve *resm-i ganem* ve *resm-i arûs* ve *cürüm* ve *cinayet* verirler. Sakin oldukları yurtları ve tayin olunan mezraaları kendülere mahsustur; kimesnenin medhali yoktur.

HIRİSTİYAN TİMARLARI

Bir kısmı dahi şol kura ve mezaridir ki serhadlerde bazı *malik* ve *keniz* (knez) *piremikür* (veya *pirimikür*) taifesine tayin olunmuştur¹⁸. Bunlar hiyn-i fethte vilâyetlerinin mirî hizmetini kabul edip her birisine ne miktar karye bahş olunmuş ise ol kura ahalisinin bunlar kethüdarları gibidir; mal-i miri tahsiline ve bazı sefer mühimmatı için reayaya ferman olunan hususî ihbar ve tevzi edip cem ve tahsilinde küllî muavenet ederler; hatta zir-i destlerinde olan kuradan bazı reaya darülharbe veya âhar diyara firar etseler yerine getirmeğe iltizam ve taahhüt eylemişlerdir ve bunlar dahi iki bölüktür bir bölüğü veçh-i meşruh üzere timar iledir ki anlar *malik* ve *keniz*'lerdir.

¹⁸ *Sirem* ve *Pozaga* kanunnâmelerindeki kayda göre *knezler* nahiyeye ve *piremikür*'ler köy kethüdarlarıdır. *Pozaga* kanunnâmesi şöyle diyor : "...Ol diyarda küffâr içinde nahiyeye kethüdarlarına *knaz* deyip köy kethüdarlarına *piremikür* ve *teklîç* derler. Mezkûr *knazlar* memleket şenlendirip mâmûr eylemekte ve mal-i mirî cem'inde ve reayadan hukuk ve rûsum tahsilinde sây ü kifayeti olmağın mukaddema cümle hukuk ve rûsumdan muaf olagelip ve mezkûr *piremikür* ve *teklîç* dahi kendi köylerin şenletmekte ve köylerin reayasının hukuk ve rûsumun cem etmekte *knazlara* muavenet ve müzaheretle buldukları sebepten *sefer filorisi*, *hane filorisi* eda eylediklerinden sonra sair hukuk ve rûsumdan muaf olmak üzere kaydolundu. Sene 952 (*Pozaga* defteri, Numara 206).

Sair erbab-ı timar gibi ellerinde beratları vardır ve bir bölüğü muafiyetlidir ki anlara *piremikür* derler; ziraat ve haraset eyledikleri çiftlik ve baştınalarının hukuk ve rusumları ve kendileri ve oğulları ve karındaşlarının cizye ve ispençeleri ¹⁹ hizmetleri mukabelesinde affolunup avarız-ı divaniyye ve sair tekâlif-i örfiyyeden muaf ve müsellemdir.

BAŞTINALAR

Ve bir kısmı dahi şol mezârîdir ki *baştına* itibarı üzere *voynuk* taifesine tayin olunmuştur ki lisân-ı Türkîde baştına çiftlik demektir ²⁰, ziraat ve haraset ederler; âşâr-ı şer'îyye ve rüsum-ı örfiyyelerinden muaf ve müsellemlerdir; baştınaları hangi karyenin hududunda ise minbaad sahib-i arzın ve gayrin medhali yoktur, öşür rüsumları kendülere mahsustur. Balâda zikrolunduğu üzere baştına beyleri ve çeribaşları ve *lekatör*'leri ²¹ vardır ki zabt u rabtları anlara mahsustur ve bunlarda *gönder* itibarı vardır nize (mızrak) mânasına, her çeribaşlık ne mikdar günder ise her günder üçer voynuk olup birisi asıl ikisi yamak kaydolunmuştur. Hizmet ve sefer vaki oldukça münavabe tariki ile her günder birer voynuk eşer ve nevbet itlak olunan adam (adama) üç yılda bir düşer; bunlar istabl-i âmire hizmeti için tayin olunmuştur; nöbetli olanları çeribaşları ve lekatörleri ile her sene çayır zamanında der-i devlete gelip hassa atlara hizmet ederler; hizmetleri tamam olduktan sonra mirahur-ı kebîr ve sagîrden tezkire alırlar.

HÂTİME

Eğerçi im'ân-ı nazar olursa bu makale erkamının nâme-i âmal gibi tesvid-i ibarat-ı sakim ile ru siyah ve muharririnin ceride-i âmalî

¹⁹ Cizye, başvergesi olup *ispence* de Hıristiyanlardan alınan çift resminin mukabilidir. Onun için arazi tahrir defterlerinde ve maliye kayıtlarında müslümanlar için çift ve gayr-i müslimler için ispenç vergisi yazılmıştır.

Bu vergi bülûğa ermiş ve çalışmağa müsait olan her gayri müslim erkekten alınırdı.

²⁰ İbarenin doğrusu baştına, lisan-ı türkîde çiftlik demektir olmalı. Osmanlı memleketlerinde verasetle müntakil çiftlik denilen yerlere Rumeli ve Bosna'da baştına derler; aslı islavca olup miras demektir; arazi tahririnde bunların bazıları filoriye bazısı haraca ve bazıları da ispençeye bağlanmıştır. Filoriye tabi olan baştinalara *filoricijan* yerleri derler. Baştınalar mülk gibi alınıp satılmaz ise de evlâd ve akrabaya intikal ederdi.

²¹ Lekatör, voynukların küçük zabiti olup bunun üstünde çeribaşı vardır.

gibi temhid-i istiâret-i akim ile pür tebahdır; amma vus'at-ı ahlâk-ı eshâb-ı keremden mütevakki ve fûshat-ı erbab-ı neşimden mütezar- rıdır ki sakatatına nâzır olup itiraz-ı (îrâz) ve hefevâtına bakıp îtiraz buyurmayalar; lehü'l-hamd bu risale alâ veçhi'l-îcal şâh-ı pâdi- şah-ı cihân ile merkum ve dua-i devam-ı ömr-i devlet-i şehinşah-ı zaman ile muanven ve mahtum oldu. Hak sübhanehu ve teâlâ vücud-ı şeriflerin âlâm ve âvarizden masun ve havadis-i dehr-i dunden me'- mûn ede. Hakkalinsaf cüz'ıyyat ve külliyyatta medar-ı nizam-ı âlem olan umur-ı din ve devlette malûm-ı saadetleri olmadık ahval yoktur.
